

Araştırma Makalesi:

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE DAYANIŞMA EKONOMİSİ FİKRİNİN GELİŞİMİ

Elif Tuğba ŞİMŞEK¹

Öz

Dayanışma ekonomisi, 20. yüzyılın ikinci yarısında kapitalist ve devlet merkezli otoriter ekonomik modellere alternatif bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Somut ekonomik deneyimler üzerinden şekillenen bu yaklaşım, ekonominin adil ve kolektif üretim, paylaşım ve yönetim prensiplerine dayanır. Bu prensipleri benimsemiş dayanışma ekonomisi pratikleri dünya genelinde sayıca artmakta ve çeşitli dayanışma ağlarıyla ortak değerler etrafında giderek daha çok birleşmektedir. Böylece sadece işyerlerinde değil, toplumun genelinde de adil bir dönüşüm hedeflenir. Bu bakımdan bu makale, dayanışma ekonomisi fikrinin dünyadaki yükselişi ve kavramsal tartışmalarına dair bir inceleme sunmaktadır. Aynı zamanda, dayanışma ekonomisinin Türkiye'deki seyrine dair de ortaya çıkan olumlu örnekler üzerinden tartışma yürütmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dayanışma Ekonomisi, Alternatif Ekonomi, Taban Hareketi, Yeni Kooperatifçilik, Türkiye

THE DEVELOPMENT OF THE IDEA OF SOLIDARITY ECONOMY IN THE WORLD AND TURKEY

Abstract

Solidarity economy emerged in the second half of the 20th century as an alternative to capitalist and state-centered authoritarian economic models. Shaped by concrete economic experiences, this approach is based on the principles of just and collective production, sharing, and governance of the

---

¹ Doktora öğrencisi. Eötvös Loránd Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, elifugbasimsek@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3631-0794

economy. Solidarity economy practices that embrace these principles are growing worldwide and are increasingly uniting around shared values through various networks. The aim is a just transformation not only in the workplace but also in society at large. In this respect, this article provides a review of the rise of the idea of the solidarity economy worldwide and its conceptual debates. At the same time, it aims to discuss the course of the solidarity economy in Turkey through successful instances.

Keywords: Solidarity Economy, Alternative Economy, Grassroots Movement, New Cooperatives, Turkey

Giriş

Günümüzde kapitalizmin insan ve doğa üzerindeki tahribatı daha fazla tartışılır hale gelmiştir. Bu tartışmaların bir sonucu olarak dayanışma ekonomisi, kapitalist ve devlet merkezli otoriter ekonomik modellere alternatif bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. Bu yaklaşımda toplumsal dayanışma esas alınırken, hiyerarşik yapılar yerine kolektif üretim ilişkileri ve katılımcı karar alma mekanizmaları benimsenir (RIPESS, t.y.). Dayanışma ekonomisi, bu bağlamda, kooperatifler ve müşterekler gibi eski ve yeni birçok pratiği içinde barındırmaktadır. Dayanışma ekonomisinin bugün büyüyen dalgasında gerçekten yeni olan ise tüm bu ekonomik pratiklerin farklı bir sosyal ve ekonomik düzlemde yeniden ve yeni biçimlerde canlanmasıdır (Dash, 2013).

Dayanışma ekonomisinin günümüz anlamında ortaya çıkışı farklı coğrafyalarda farklı zaman dilimlerine denk gelir. Örneğin dayanışma ekonomisinin öncülüğünü yapan Güney Amerika, İspanya ve Fransa gibi ülkelerde dayanışma ekonomisinin bir hareket olarak doğuşu 1990’ların başlarına rastlar. Dayanışma ekonomisi tartışmalarının bu ülkelerde yükselmesinde, bu ülkelerin halihazırda var olan güçlü ve bağımsız emek hareketlerinin, kooperatif ve kolektif örgütlenme geleneklerinin etkisi büyüktür. Türkiye’de ise dayanışma ekonomisi kavramının ve uygulamalarının yaygınlaşması 2000’lerden sonrayı bulur. Zira, Türkiye’de aile, hemşerilik, tarikat ve cemaatler gibi hiyerarşik ilişkilere dayanan geleneksel dayanışma ağları oldukça güçlüdür. Bu geleneksel dayanışma biçimleri ise günümüz dayanışma ekonomisi pratiklerinin daha yatay, kolektif ve eşitlikçi dayanışma ilişkilerinden oldukça farklıdır.

Bununla birlikte, Türkiye’de dayanışma ekonomisinin önemli bileşenlerinden biri olan kooperatifler, tabandan yükselen bir hareketin

sonucu değil, devlet öncülüğünde ve tepeden inmece bir yaklaşımın sonucu olarak doğmuştur (Aykaç, 2020). Nitekim başarılı kooperatifçilik deneyimi sadece ekonomik alanla değil, üyelerinin demokratik ve bağımsız karar verme mekanizmalarıyla da ilgilidir. Dolayısıyla tabandan yükselen, iş yeri demokrasisini benimsemiş, yerel halkın temel ihtiyaçları etrafında şekillenen kooperatifçilik anlayışının Türkiye’de yaygınlaşması biraz gecikmiş ve 2000’li yılları bulmuştur.

Tüm bunlarla birlikte, son yıllarda Türkiye’de kooperatifçilik ve diğer dayanışma ekonomisi pratiklerine dair bir hareketlilikten bahsedilebilir. Bu hareketlilik bir bütün olarak düşünüldüğünde dolaylı ya da dolaysız olarak Türkiye dayanışma ekonomisi ekosistemine katkıda bulunmuştur. Örneğin kırsal bölgelerdeki üreticilerin bir araya gelerek kooperatifler kurması, üretim ve pazarlama faaliyetlerinde dayanışmayı artırmaktadır. Zira, 2000’li yıllardan itibaren bir ürünün üretiminden satışına kadar tüm süreci yöneten başarılı tarım kooperatiflerine rastlamak mümkündür (Şahin, 2018). Ayrıca 2000’li yıllardan itibaren kadın kooperatiflerinin de sayısı artmış, kadınların kooperatifler aracılığıyla ekonomik faaliyetlere katılımı Türkiye dayanışma ekonomisine dair bir potansiyel yaratmıştır. Nitekim bu kooperatiflerin çoğu yerellerdeki kadınlar tarafından kurulan, aşağıdan yukarı bir örgütlenme modeli geliştirmiş kooperatiflerdir (Duguid vd., 2015).

Kooperatiflerin dışında kurumsal olmayan dayanışma ekonomisi pratiklerinden de bahsetmek mümkün. 2013 Gezi Parkı Direnişi bu anlamda dayanışma ekonomisi için de bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim dünyadaki yeni kooperatifçilik akımının bir parçası olarak sayılabilecek kimi kentsel tüketim ve üretim kooperatifleri, Gezi direnişinin ardından oluşturulan mahalle ve park forumlarından evrilmiştir. Bu kooperatifler, dayanışma ekonomisinin önemli aktörlerinden biri olarak işyerlerindeki sorunlara çözüm üretirken, adil gelir dağılımı, güvencesiz çalışmanın önlenmesi ve katılımıcılığı ön plana çıkaran bir yaklaşım benimseyerek, toplumsal dönüşüm için de önemli bir potansiyele sahip olmuşlardır.

Bu bağlamda bu çalışma, dayanışma ekonomisinin dünyadaki ve Türkiye’deki seyrine dair bir izlek sunmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla ilk olarak dünyadaki dayanışma ekonomisi tartışmaları ele alınacak ve kavramsal bir çerçeve çizilecektir. Ardından Türkiye’de dayanışma ekonomisinin seyri, olanak ve sınırlılıklarına dair bir tartışma yürütülecektir. Yeni kooperatifçilik hareketinin dayanışma ekonomisinin önemli ve güçlü bir parçası olması bağlamında, Türkiye’deki yeni kooperatifçilik hareketine dair de ayrı bir parantez açılacaktır. Böylece dayanışma ekonomisinin idealleri kimi yeni kooperatif örnekleri üzerinden somutlaşmış olacaktır.

1. Dayanışma Ekonomisi Fikrinin Doğuşu

Dayanışma temelli ekonomik deneyimlerin kökleri karşılıklılık, komünal pratikler, müşterekler ya da daha kurumsal yapılar olarak değerlendirilebileceğimiz kooperatifleri de kapsayacak şekilde oldukça eskiye gider. Fakat günümüz anlamında dayanışma ekonomisi terimi oldukça yenidir. Anup Dash’e (2013) göre, bugünün dayanışma ekonomisinde yeni olan dayanışmanın farklı bir sosyoekonomik düzlemde yeniden canlanmasıdır (Dash, 2013). Zira, dayanışma ekonomisi fikrinin 1990’ların başlarında küreselleşme ve kapitalizm karşıtı hareketlerle birlikte yayılması tesadüf değildir. Nitekim bu dönem, 1970’lerden itibaren uygulamaya konulan, ülke piyasalarının serbestleştirilmesi ve sermayenin önündeki her türlü engelin kaldırılmasını hedefleyen neoliberal kapitalist politikaların toplum ve çevre üzerinde yarattığı tahribatın iyice belirginleştiği dönemdir. Bu tahribat, ilki 2001’de gerçekleştirilen, içinde çeşitli dayanışma ekonomisi aktörlerinin de yer aldığı Dünya Sosyal Forumu’nun da gündemi olur. 2008 küresel ekonomik krizi ise dayanışma ekonomisi tartışmalarının iyice alevlenmesine ve dayanışma ekonomisi ağlarının güçlenmesine yol açacaktır. Böylece dayanışma ekonomileri bir alternatif olarak somut örnekler ve öneriler üzerinden daha fazla tartışılır olur (Miller, 2010).

Genelgeçer bir tanımı olmamakla birlikte, dayanışma ekonomisi kamu, özel ve kâr amacı gütmeyen kuruluşları da içeren üçüncü sektörü, toplumun refahına hizmet edecek şekilde dönüştürmeyi amaçlayan, kapitalizm ve devlet merkezli otoriter ekonomik sistemlere alternatif sunmayı hedefleyen bir yaklaşım olarak kabul edilebilir (RIPESS, t.y.). Bununla birlikte, dayanışma ekonomisi halihazırda var olan somut pratikleri ve gittikçe büyüyen uluslararası dayanışma ağlarıyla sadece bir yaklaşım olmanın ötesine geçer. Bu pratiklerin içine kooperatifler, kolektifler, topluluk temelli organizasyonlar, müşterekler, dayanışma ekonomisi ağları ve benzeri birçok deneyim katılabilir. Bu deneyimlerin ortak özellikleri ise insan haklarına ve çevreye duyarlı olmaları, adil ve kolektif üretim, yönetim ve paylaşımı desteklemeleri, yüzeysel değil sistemik dönüşümü hedeflemeleridir (RIPESS, t.y.). Bu pratikler kurumsal olmak zorunda değildir ve dayanışma ekonomisi bu somut deneyimlerin işleyişine odaklanmanın ötesine geçerek bir dayanışma ekonomisi ekosistemi geliştirmeyi hedefler.

Dayanışma ekonomisiyle ilgili literatürde farklı yaklaşımlar ve tanımlamalar bulunabilir. Bu çeşitliliğin bir nedeni, ortak değerler ve prensipler etrafında giderek daha çok birleşirse de dayanışma ekonomisinin yerel, bölgesel, tarihsel ve kültürel farklılıklara saygı duymasındır. Bu durum dayanışma ekonomisi tartışmalarını zenginleştiren doğal bir süreç yaratır. Tanımlamalardaki farklılıkların bir diğer sebebi ise, Aykaç’ın da (2021)

vurguladığı gibi, dayanışma ekonomisi tartışmalarının uzunca bir süre iki kol üzerinden yürütülmesidir. Bunlardan ilki tabandan yükselen ekonomik pratiklerin deneyimlerine dayanarak yapılan akademik çalışmalar olurken, diğeri ise Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası kuruluşların dahil olduğu daha kurumsal yaklaşımlardır. Bu iki yaklaşım arasındaki temel fark birincisinin neoliberal küreselleşmeye eleştirel yaklaşarak, sistemik bir dönüşümü hedeflemesi, diğerrinin ise bu konuya dair açık bir pozisyon alamamasıdır. Her ne kadar uluslararası organizasyonlar son yıllarda alternatif ve sistemik dönüşümü hedefleyen görüşlere kendi rapor ve çalışmalarında daha çok yer verseler de (bkz. UNTFSSSE, 2023) Birleşmiş Milletler Sosyal ve Dayanışma Ekonomisi Kurumlar Arası Çalışma Grubu (The United Nations Inter-Agency Task Force on Social and Solidarity Economy) örneğinde olduğu gibi dayanışma ekonomisine hâlâ mikro ölçekte ve sektörel seviyede yaklaşma eğilimi vardır (Utting, 2023:24). Bu eğilim ise dayanışma ekonomisinin dönüştürücü potansiyelini zedeleyebilmektedir. Hangi yaklaşımın dayanışma ekonomisi fikrinin özüne daha yakın olduğunu anlamak içinse dayanışma ekonomisi kavramının ortaya çıkış dinamiklerine göz atmak gerekir.

Daha önce belirtildiği gibi, dayanışma ekonomisi tartışmalarının özellikle 1980'lerin sonları ve 90'lı yılların başlarından itibaren hararetlenmesi, onun neoliberal küreselleşme karşıtı doğasıyla yakından ilgilidir. Bununla birlikte, dayanışma ekonomisi teriminin ilk kullanımı daha geriye gider. Dayanışma ekonomisi ifadesinin bilinen ilk kullanımı, Barselona'da anarşist bir sendika olan CNT-FAI'nın bir üyesi olan Felipe Lorda Aliaz'a aittir. Aliaz, dayanışma ekonomisi terimini *For a Solidarity Economy Between the Rural and the City* (Taşra ve Şehir Arasında Dayanışma Ekonomisi İçin) adlı çalışmasında, 1937'de kullanmıştır. Jorge Schoster ise Kolombiya'daki kooperatif hareketiyle ilişkili olarak dayanışma ekonomisi ifadesini kullanan bir sonraki kişidir. Schoster, 1982 tarihli çalışması için *Handbook for Solidarity Economy Projects* (Dayanışma Ekonomisi Projeleri El Kitabı) başlığını kullanır (Poirier, 2014).

Dayanışma ekonomisinin Güney Amerika ve Fransa'da yaygın bir şekilde kullanımı ise 1984'ten sonrasına rastlar. Şili'den Luis Razeto Migliaro, 1984'te *Solidarity Economy and a Democratized Market* (Dayanışma Ekonomisi ve Demokratikleştirilmiş Pazar) adlı ilk dayanışma ekonomisi kitabını yayımlayarak, dayanışma ekonomisinin teorik gelişimine katkıda bulunur (Poirier, 2014). Migliaro (2019), dayanışma ekonomisini pazar ekonomisine tamamen karşıt bir pratik olarak değil, daha ziyade modern ekonomiyi karakterize eden daha büyük sosyoekonomik yapılara, örgütlenme ve eylem biçimlerine eleştirel ve dönüşümsel bir yaklaşım olarak tanımlamıştır (Migliaro, 2019). Migliaro'nun bu bağlamda, kooperatifleri ve

dayanışma ekonomisi pratiklerini içeren ve birleştiren çeşitli birçok çalışmasına rastlamak mümkün. (Bkz. Grassroots Economic Organizing, t.y.) Seksenlerin sonlarında, Güney Amerika'dakiyle hemen hemen aynı zamanda, dayanışma ekonomisi terimi Fransızca konuşulan ülkelerde de tanınır hale gelir. Jean-Louis Laville bu anlamda Fransa'da kavramı ilk tartışanlardan biridir (Poirier, 2014). Laville ve Salmon (2015), kapitalist pazarla sınırlı olmayan daha geniş bir ekonomi vizyonuna atıfta bulunarak, dayanışma ekonomisinin teorik çerçevesine katkıda bulunur (Laville ve Salmon, 2015).

Bu çerçevede, dayanışma ekonomisi teriminin günümüz anlamında ilk ortaya çıkışını Güney Amerika, İspanya ve Fransa kökenli taban örgütleri, kooperatif hareketi, dayanışma ekonomisi ağları ve bunlara bağlı olarak gelişen akademik düşünceyle ilişkilendirmek yanlış olmaz. Zira dayanışma ekonomisinde teori ve pratiğin bir aradalığı göze çarpar. Dayanışma ekonomisinin gerek teorik gerekse pratik açıdan gelişiminde, oluşturulan dayanışma ağlarının yeri özellikle büyüktür. Nitekim dayanışma ekonomisinin tekil ve dağınık bileşenleri, oluşturulan bölgesel, ulusal, uluslararası ve hatta kıtalararası ağlarla somut bir alternatif olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ağlar aynı zamanda teorik tartışmaların da merkezidir. 1997 yılında Peru'nun başkenti Lima'da ilk uluslararası toplantısını düzenleyip, daha sonraki süreçte RIPESS (Sosyal Dayanışma Ekonomisinin Teşviki İçin Kıtalararası Ağ) adını alan dayanışma ekonomisi ağı, üye sayısı ve faaliyetleri açısından bunlardan en önemlilerinden biridir.

Bununla birlikte, Anglosakson dünyada kavramın yayılması, 2001'de Porto Alegre'de gerçekleşen ilk Dünya Sosyal Forumu'nun sonrasında gerçekleşir. Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) dayanışma ekonomisinin gelişimi akademik ve teorik alandan ziyade politik ve pratik düzlemde olur (Ould Ahmed, 2015). Zira Miller'a (2010) göre, Kuzey Amerika'daki -küresel kapitalizmin ortasındaki- durum farklı bir anlayış gerektirmektedir. Miller, öncelikli hedef olarak ABD'de henüz yeterince bilinmeyen dayanışma temelli ekonomik deneyimlere dikkat çekmeyi ve onları çoğaltmayı önerir. Bu nedenle, özellikle ABD bağlamında dayanışma ekonomisi, olasılıklar yelpazesini genişletme ihtiyacını vurgular. Bununla birlikte, dayanışma ekonomisine hem teorik hem pratik bir alan olarak yaklaşmak açısından Güney Amerika, Avrupa ve İngiltere dayanışma ekonomisi hareketleri arasında paralellikler kısa zaman içinde oluşur. Bu paralelliklerin bir sonucu olarak Keith Hart, Laville ve Cattani, çok disiplinli bir yaklaşımla, ekonomiyi karmaşık sosyal ilişkilere sahip bütüncül bir antropolojik alan olarak formüle eden *The Human Economy* (İnsan Ekonomisi) adlı ortak çalışmalarını yayımladılar (Hart vd., 2010).

Dayanışma ekonomisini kavramsallaştırma çalışmaları halen devam etmekte ve birçok farklı perspektifi içinde barındırmaktadır. Öte yandan, belki

de doğası gereği dayanışma ekonomisinin hiçbir zaman tek bir doğrusu ve herkese uyan bir tanımı olmayacaktır. Nitekim dayanışma ekonomisi, ekonomik alanda tek bir plan veya vizyon talep etmek yerine, birçok farklı deneyimi ve yaklaşımı bölgesel farklılıklarına saygı duyacak şekilde birbiriyle ilişkilendirmeye çalışır (Miller, 2010). Bununla birlikte, dayanışma ekonomisinin çıkış dinamiklerine bakıldığında, onun içinde bulunduğumuz kapitalist sistemin çıkmazlarına bir cevap olarak doğduğu, sistemi eleştiren, onu dönüştürmeyi ve alternatif sunmayı hedefleyen bir doğası olduğu açıkça görülecektir. Dolayısıyla, dayanışma ekonomisini sistemin bir parçası olarak değil, ona alternatif olarak konumlandırmak, hem dayanışma ekonomisinin ortaya çıkış dinamikleriyle daha uyumludur hem de daha kurumsal yaklaşımlar tarafından "iç edilmemesi" açısından önemlidir. Bu çalışma, kavramsal çerçevesini dayanışma ekonomisinin doğuş dinamiklerini baz alarak çizmektedir.

1.1. Dayanışma Ekonomisinde Teorik Yaklaşımlar

Kesin bir tanımlamadan bahsedememekle birlikte, dayanışma ekonomisine dair ortak değer ve ilkelerden oluşan dikkate değer bir çerçeve olduğundan bahsedilmişti (örn., Miller, 2010; Laville, 2010; Gardin, 2014; Ould Ahmed, 2015; Dash, 2015; Utting, 2015; Pestoff ve Hulgård, 2016). Bunlardan belki de en önemlisi dayanışma ekonomisini ana akım ekonomiden ayırma eğilimidir. Dash'e (2015) göre, dayanışma ekonomisi öncelikle ana akım iktisadın rasyonel seçim paradigmasını sorgular ve ana akım iktisadın ekonomik faaliyeti piyasa ve piyasa dışı alan olarak ayırmasına karşı çıkar. Dash (2015), Karl Polanyi'den esinlenerek, ekonomik alanın rekabetçi piyasa sisteminden daha fazlası olduğunu öne sürer. Dolayısıyla ekonomi, karşılıklılık, yeniden dağıtım ve mübadele gibi farklı ilkelerinin bir bütünü olarak işlev görür. Polanyi'nin ekonomi yaklaşımı, bu bağlamda, günümüz dayanışma ekonomisi kavramsallaştırma çalışmalarına özellikle ilham kaynağı olmuştur (Bkz., Laville, 2010; Dash, 2015; Hulgård ve Andersen, 2016).

Polanyi'ye (2000) göre, ekonomiyi toplumdan bağımsız ve kendi kendini düzenleyen bir piyasa mekanizması olarak görmek hatalıdır. Ekonomilerdeki karşılıklılık, yeniden dağıtım ve mübadele gibi farklı ilkeleri göz önünde bulundurmak gerekir. Karşılıklılık, bu bağlamda, birbirlerini tanıyan insanların sosyal konumlarına bağlı olarak uyumlu ilişkiler kurduğu bir alışveriş ilişkisi olarak tanımlanabilir. Bu ilişkiler aile üyeleri arasındaki ilişkilere benzer şekilde güven, dayanışma veya sadakat gibi değerlere dayanır. Öte yandan yeniden dağıtım ilkesi, mal ve hizmetlerin merkezi bir noktada toplanarak topluluk içinde çeşitli noktalara dağıtıldığı durumları ifade eder. Bu ilke, vergileri ve devlet harcamalarını yönlendirirken, ekonomik

planlama faaliyetlerini de etkiler. Mübadele ise karşılıklılık ve yeniden dağıtım ilkelerinden farklı olarak sadece ekonomik amaçlara hizmet eder ve ekonominin işleyişini ancak piyasaların varlığıyla etkiler hale gelir. Piyasanın varlığı ise “piyasa sisteminin” varlığını zorunlu kılmaz. Nitekim Polanyi’ye göre, piyasa her dönemde ve her toplumda var olabilecekken, piyasa sistemi, ekonomik faaliyetin tamamının toplum kontrolünden çıkıp, kendi kurallarına göre işleyen piyasalar tarafından yönlendirildiği bir fenomeni ifade eder. Bu ise insan doğasına aykırıdır (Polanyi, 2000: 19-20).

Bu bağlamda, dayanışma ekonomisi bir mübadele alanı olarak görülebilecek pazara karşı çıkmazken, kapitalist piyasa sisteminin toplum kontrolünden ve toplumsal olandan koparılmış halini kabul etmez. Öte yandan karşılıklılık ilkesi dayanışma ekonomisinde belki de mübadele ve yeniden dağıtım gibi diğer temel ekonomik ilkelerin üzerinde bir önceliğe sahiptir (Ould Ahmed, 2015). Ancak dayanışma ekonomisinin dayandığı karşılıklılık ilkesi, geleneksel karşılıklılık ilişkisine dahil edebileceğimiz aile, hemşerilik ve hatta tarikat ve cemaatlerin sahip olduğu hiyerarşik ilişkileri barındırmamaya özen gösterir. Bu anlamda, karşılıklılık dayanışma ekonomisinde daha yata, eşitlikçi ve anti-otoriter bir düzlemde gerçekleşir.

Dayanışma ekonomisinin kavramlaştırılması üzerine diğer bir tartışma, karşılıklılık ilkesiyle de ilişkili olarak, dayanışma ekonomisi içindeki dayanışmayı “hayırseverlik”ten ayırma üzerinedir. Laville (2015), örneğin, dayanışma ekonomisini kavramsallaştırmaya çalışırken, eşit olmayan koşullarda gelişen hayırseverliğin aksine, özgür ve eşit insanları bir araya getiren, gönüllü karşılıklılık biçimini nitelendiren “demokratik dayanışmayı” vurgulamayı tercih eder. Ona göre, dayanışma idealize edilmemeli, hayırsever dayanışma ile demokratik dayanışma birbirinden ayrıt edilmelidir. Nitekim hayırsever dayanışmanın toplumsal hiyerarşinin kalıcılığına katkıda bulunacağı ve toplum içindeki eşitsizliği destekleyebileceği düşünülür. Oysa dayanışma ilişkileri karşılıklı faydaya ve eşit ilişkilere dayalı olmalı ve toplumun refahına hizmet etmelidir.

Benzer şekilde RİPESS (2015), dayanışma ekonomisindeki aktörlerin “iyi olmak” şeklinde romantikleştirilmemesini savunur. Dayanışma ekonomisinin bileşenleri cinsiyetçilik, ırkçılık, homofobi, sınıfsal ayrılıklar ve diğer ayrımcılık ve baskı kaynaklarının yeniden üretilmesini önlemenin yollarını sürekli ve yeniden keşfetmelidir. Bu doğrultuda dayanışma ekonomisi pratikleri kendilerini hiyerarşik olmayan bir düzlemde, eşit ve demokratik koşullarda yeniden var edebilmelidir. Dayanışma ekonomisi bu anlamda kimi vakıf, dernek gibi üçüncü sektöre dahil edebileceğimiz kuruluşların faaliyetlerden de ayrılmış olur. Bu anlamda RİPESS’in üçüncü sektörü daha büyük dayanışma ekonomisi hareketinin bir parçası olarak sunması ve kendisini üçüncü sektörden ayırması dikkat çekicidir. Bunu

yapmasındaki amacı ise dayanışma ekonomisinin sistemsel dönüşümü hedefleyen rolünün vurgulanması olarak açıklamıştır (RIPESS, t.y.). Bu yaklaşım, dayanışma ekonomisi kavramının ortaya çıkış dinamikleriyle de uyumlu görünmektedir.

Dayanışma ekonomisinin bu başlıkta son olarak ele alınacak bir diğer önemli dayanağı ise teori ve pratik alanın birlikteliğidir. Teorik anlamda eleştirel yaklaşımlar üzerinden yükselen dayanışma ekonomisi, pratik alanı hiçbir zaman arka plana atmamıştır. Teorik ve pratik alan çoğu zaman birlikte yürürken, pratik alan zaman zaman, ABD örneğinde olduğu gibi, teorinin de ötesine geçebilmektedir. Bunun arkasında yatan dinamik ise dayanışma ekonomisinin çoğunlukla “nasıl bir alternatif” ya da “alternatifi kim yaratacak” gibi büyük sorulara, büyük ve kesin cevaplar verme eğiliminde olmamasıdır. Miller’ın da (2010) vurguladığı gibi, bu cevaplar uygulayıcıları için motivasyon kaynağı olabileceği gibi problematik de olabilirler. Nitekim, önceden çizilmiş “en doğru yol”, kolektif bir hayal gücü ve yaratma sürecinin ortaya çıkarabileceği zenginliği gözden kaçırma potansiyeline sahiptir. Bu nedenle dayanışma ekonomisi, insanların yaratıcılığını kullanabileceği ve yerel grupların ekonomik sorunlarına kendi çözümlerini geliştirebileceği bir ortamı destekler. Zira, Küresel Kuzey ve Küresel Güney’in toplumsal ve ekonomik dinamikleri ve sorunları birbirinden farklılaşabilmektedir. Taban örgütlerinin ve dayanışma ekonomisi pratiklerinin farklı mücadele ve “baş etme” yolları benimsemesi ve keşfetmesi bu anlamda önemlidir.

Bununla birlikte, dayanışma ekonomisi bu mücadeleyi büyütme noktasında “ağ oluşturma”yı devreye sokar. Dayanışma ekonomisi, dayanışma ağlarıyla, mevcut ve gelişmekte olan alternatifleri görünür kılmayı ve bunları dayanışma temelinde birbirine bağlamayı amaçlar. Nitekim dünyadaki örneklerle bakıldığında, dayanışma ekonomisi pratiklerinin kendi aralarında kurduğu daha geniş dayanışma ekonomisi ağları ile kendi ekosistemlerini yaratma, güçlendirme ve yaymayı amaçlamaları yaygın bir uygulama olarak görülür.² Böylece sadece fikirler değil, somut ve gerçek deneyimlerin yaratılabilmesi hedeflenir.

2. Türkiye’de Dayanışma Ekonomisi

Neoliberal kapitalizm ve küreselleşme karşıtı hareketlerin 1980’lerin sonlarından itibaren küresel ölçekte yükseldiği ve dayanışma ekonomisi fikrinin ise yine bu sosyal hareketlerle ilişkili olarak aynı dönemlerde tartışıldığı daha önce belirtilmişti. Fakat dayanışma, Aykaç’ın da (2018: 17)

---

² “RIPESS”, “U.S. Solidarity Economy Network” ve Macaristan’daki “Solidarity Economy Center” dayanışma ekonomisi ağı örneklerinden birkaçıdır.

belirttiği gibi, “tek bir biçimde, standart bir kurumsal yapıda veya tipik bir ekonomik alana ait olarak ortaya çıkmaz. Dayanışma, farklı biçimlerde yereldeki insan kaynağını ve doğal kaynakları kullanarak gelişir. İçinden çıktığı yerelin sosyal ve ekonomik meselelerine ürettiği çözümlerde de son derece özgündür.” Bu nedenle dayanışma ekonomisinin tek bir tanımı, tek bir doğrusu ve tek yönlü bir gelişim doğrultusu doğası gereği olmayabilir. Fakat farklı bölgesel dinamiklerin yarattığı farklı pratiklerle zenginleşen, bununla birlikte, piyasa-dışı ve devlet-dışı toplumsal örgütlenme modelleriyle her geçen gün daha da ortaklaşan deneyimlerden bahsedilebilir.

Dayanışma ekonomisinin gelişim hızı da bu anlamda farklı coğrafyalarda, o coğrafyanın ekonomik, politik ve sosyal olmak üzere birçok dinamiğine bağlı olarak farklılık gösterebilir. Örneğin dayanışma ekonomisinin bir hareket olarak olgunlaşmaya başlaması, hareketin öncülerinden olan Güney Amerika ve Fransa’da 1990’ların başından itibaren olmuştur. Bu bölgelerdeki gerek tabandan gelen güçlü örgütlenme geleneklerinin gerekse buna bağlı gelişen teorik tartışmaların dayanışma ekonomisinin yükselişinde önemi büyüktür. Bununla birlikte, Türkiye’nin günümüz dayanışma ekonomisi anlayışına uygun, tabandan yükselen, kapitalist piyasa ve devlet merkezli pratiklere alternatif olabilecek, kolektif üretim, bölüşüm ve yönetimi önceleyen pratiklerle tanışması biraz daha gecikmiştir. Nitekim Türkiye’de bu tür aşağıdan yukarı örgütlenen dayanışma ekonomisi geleneklerinin, dayanışma ekonomisinin öncü hareketleriyle karşılaştırıldığında zayıf kaldığı görülmektedir.

Bunun nedenlerinden biri, Türkiye’de geleneksel dayanışma ağları içinde tanımlanabilecek aile, akraba, hemşerilik ve cemaat gibi halihazırda var olan dayanışma biçimlerinin oldukça güçlü olmasıdır. Bu geleneksel dayanışma ağları, Aykaç’ın da (2021) belirttiği gibi, toplumsal bir ihtiyacın sonucu olarak doğarsalar da sistem karşıtı ya da sistemi dönüştürücü bir amaç gütmeyizler. Aksine, bazı geleneksel dayanışma biçimlerinin toplumu pasifleştirip, apolitikleştirdiği, dayanışma ekonomisi içindeki karşılıklılık pratiğinden farklı olarak “veren el, alan elden üstündür” anlayışıyla, hiyerarşik ilişkileri yeniden üreten süreçler olarak evrildikleri söylenebilir. Bununla birlikte, komşuluk ilişkisi ya da imece gibi kimi geleneksel dayanışma pratikleri, dayanışma ekonomisi bağlamında bir öğrenme ve pratik etme süreci olarak değerlendirilebilir. Örneğin tarlada uygulanan imece pratikleri başka üretim alanlarına uyarlanabilir (Aykaç, 2021) ya da komşuluk ilişkileri toplumsal dayanışma için bir pratik yapma alanı olabilir.

Dayanışma ekonomisinin önemli bir bileşeni olan kooperatifçilik açısından bakıldığında da yine sorunlu bir alan karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Türkiye’de kooperatifçiliğin ilk örnekleri devlet adamları öncülüğünde ortaya çıkmış ve tabandan yükselen bir hareketi temsil

etmemişlerdir. Devlet destekleri, kooperatiflerin büyümesi ve sayıca artması için önemli olurken, bu destekler çoğunlukla kooperatiflerin bağımsız sosyal ve ekonomik gelişimini destekler nitelikte değildir. Bu durumda, kapitalist piyasa koşullarında hayatta kalamayan, devlet desteklerine bağımlı ve kendi ayakları üstünde duramayan kooperatifler ile sıkça karşılaşmak mümkündür. Nitekim, 1990'lı yıllarda neoliberal ekonomi politikalarının da etkisiyle kooperatifler için devlet desteği azalmış, kooperatifler serbest piyasa koşullarında faaliyetlerini sürdürmekte zorlanmışlardır (Bilgin ve Tanyıcı, 2008).

Türkiye'de neoliberal ekonomi politikalarının dayanışma ekonomisi üzerindeki etkilerine daha geniş ölçekte bakabilmek içinse bu politikaların kimi özgünlüklerini göz önünde bulundurmak gerekir. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de devlet politikalarının neoliberal bir zemine kayması 1970'lerin sonlarından itibaren kendini göstermeye başlamıştır. 1980'lerin sonlarında sermaye hareketlerinin önündeki tüm engellerin kaldırılmasıyla sonuçlanan bu süreç, daha sonra neoliberal dönüşümün krizlerini sorgulamak yerine, bu krizlerden beslenen bir hal almıştır. Nitekim 1994, 1999 ve 2001'de kısa aralıklarla yaşanan mali ve ekonomik krizler bu kabullenmenin bir göstergesidir (Bedirhanoglu, 2009). Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) 2002 yılında hükümetin başına geçmesi tam da böyle bir kriz döneminin devamında gerçekleşir. Bu dönemden sonra neoliberal politikalar, Akçay'ın (2019) tabiriyle, bazı durumlarda esnekleştirilerek Türkiye'ye uyarlanır. Bu uyarılama, neoliberal politikaların uygulanmasıyla ortaya çıkabilecek olası hoşnutsuzlukları törpüleme işlevi görmektedir. Akçay (2019) bu politikaları neoliberal popülist politikalar olarak nitelendirmiştir ve iki temel dayanağı vardır: En yoksulları içeren formel ve enformel sosyal yardımlar ile en yoksulların dahi ucuz krediye erişebilmesini sağlayan finansal içerilme süreçleri, yani borçlandırma

Bu sistemin sürdürülebilirliği ekonomik ve politik olmak üzere birçok etkene bağlıyken, bu yazının konusu böyle bir arka plana sahip Türkiye'de dayanışma ekonomisinin seyrine dairdir. Nitekim, özellikle 2000'li yıllardan itibaren etkisini artıran otoriter emek rejimi ve borçlanma ile baskılanmış bir emek hareketi görmekteyiz (Akçay, 2019). Bir taraftan da uzun yıllardır çeşitli formel-enformel kanallarla yardımlara alıştırılmış yoksul bir kesimden bahsedilebilir. Tarikatlar-cemaatler aracılığıyla "hayırseverlik" kültürünün yerleştirildiği, aslında hiç de demokratik bir düzlemde yükselmeyen karşılıklılık ve dayanışma ilişkisi bunun bir örneğidir. Bu süreçte ayrıca merkezi yönetim ve belediyelerden oluşan kamu sosyal yardım kuruluşları aracılığıyla akıtılan sosyal yardımların önemi de artmıştır (Kutlu, 2021). Dolayısıyla Türkiye'de dayanışma ekonomisi fikrinin gelişimini incelerken tüm bu dinamikleri göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Böylesi bir

ortamda dayanışma ekonomisinin tabandan yükselen, kapitalist piyasa ekonomisi ve devlet güdümlü ekonomi modellerine alternatif oluşturabilecek pratiklerinin yaygınlaşması zaman almıştır. Fakat umut vadeden gelişmelerden bahsetmek de mümkündür.

Örneğin 2000’li yıllardan itibaren müşterekler olarak değerlendirilebilecek çeşitli doğal ve kültürel alanların korunmasına dair muhalif hareketin yükselişine rastlanır. Bu yükselişin başlıca nedenleri, özellikle inşaat ve enerji sektörleri lehine yapılan idari ve hukuki düzenlemeler ve bunun bir sonucu olarak ortak çevresel alanların ve kentte kamu alanlarının hızla sermayenin kontrolüne bırakılmasıdır. Müşterek alanların sermayenin tekelinde olmasına karşı yükselen bu hareketler öncelikle ekolojik ve toplumsal bir yaşam savunusunu hedeflemiştir (Özden Fırat, 2018).

Bununla birlikte, Türkiye’nin dünya dayanışma ekonomisi tartışmalarına eklenmesi açısından Gezi Parkı Direnişi sırasında gelişen dayanışma pratiklerinin ve sonrasında oluşturulan dayanışma ağları ve park forumlarının önemli bir yeri vardır. Zira, dayanışma ekonomisi sadece ekonomik alanla değil, sosyal, kültürel ve çevresel alanlarla da yakından ilişkilidir. Nitekim dayanışma ekonomisi içinde alternatif bir ekonominin yanı sıra alternatif bir yaşamın olasılıkları ve potansiyelleri üzerine de kafa yorulur. Bu anlamda hem Gezi Parkı içinde hem de daha sonra mahallelerde yaratılan kolektif örgütlülük ve paylaşım deneyimleri, insanların dayanışma, sorumluluk, katılımcılık gibi dayanışma ekonomisinin olmazsa olmazları olarak nitelendirilebilecek somut deneyimlerin elde edilmesine yardımcı olmuştur. Gezi Parkı Direnişi ile insanlar kendi yaşamlarını ve çevrelerini şekillendirmek için gerekli motivasyonu, çeşitli işbirlikçi ve katılımcı politika ve deneyimlerle sağlamıştır (Germen, 2015).

Gezi olayları sırasında ve ardından ortaya çıkan dayanışma ağlarının kalıcılığı, potansiyeli ve ikilemleri tartışılabilir. Ancak dayanışma ekonomisinin küresel ölçekte henüz gelişim aşamasında olduğunu düşünüldüğünde, bu tür deneyimler dayanışma ekonomisi açısından düşe kalka öğrenme sürecinin bir parçasıdır. Örneğin Gezi sonrasında kurulan park forumlarından bazı aktivistler, 2019’da ortaya çıkan COVID-19 salgınıyla oluşan dayanışma ağlarında da yer almıştır. Böylece daha önce elde edilen deneyimler daha sonraki süreçte kurulan dayanışma platformlarına da aktarılmıştır (Özden Fırat, 2022). 2023 yılı Kahramanmaraş merkezli büyük deprem sonrasında hızla oluşturulan dayanışma ağları da bu çerçevede değerlendirilebilir. Dayanışma ekonomisi açısından daha dikkat çekici bir gelişme ise Gezi olaylarının ardından kurulan mahalle dayanışma ağlarının daha sonra yeni kooperatifçilik akımının parçası olarak değerlendirilebilecek kimi kentsel kooperatifin oluşumunda da rol oynamasıdır. Bu bağlamda Gezi,

Türkiye’de dayanışma ekonomisi ekosisteminin oluşumunda önemli bir işlev görmüştür.

Nitekim, daha önce belirtildiği gibi, dayanışma ekonomisi ekosistemi içinde kooperatiflerin tarihsel kökenleri, deneyimleri, dünya genelindeki sayı ve güçleri bakımından ayrı bir önemi vardır. Dayanışma ekonomisi tartışmalarıyla paralel olarak 2000’li yıllardan itibaren, özellikle de 2008 küresel ekonomik krizinin ardından, küresel ölçekte yükselen yeni bir kooperatif dalgasından bahsetmek mümkündür. Bu yükseliş Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası organizasyonların faaliyet alanlarından da izlenebilir. BM, 2012 yılını Uluslararası Kooperatifler Yılı olarak ilan etmiş ve kooperatiflerin sosyoekonomik kalkınmaya olan katkılarını, yoksulluğun azaltılması, istihdam yaratma ve sosyal bütünleşme üzerindeki rollerini vurgulamıştır (UN, 2011). Kapitalizmin krizlerine cevap olarak tabandan yükselen bu yeni kooperatifler daha yatay ve katılımcı yönetim süreçlerine sahiptirler. Türkiye’de de bu tür kooperatiflere sayıca çok fazla olmasa da 2000’li yıllardan itibaren rastlanmaya başlanmıştır. Kolektif üretim, paylaşım ve yönetim süreçleriyle dayanışma ekonomisinin önemli bir parçası olan bu kooperatiflere makaleyi sonlandırmadan önce kısaca bir parantez açılacaktır.

2.1. Yeni Kooperatifler

Daha eşitlikçi bir toplum için kooperatifçilik düşüncesi 19. yüzyılım başlarında Robert Owen ve Charles Fourier gibi ütöpik sosyalistlerin katkısıyla olgunlaşmaya başlamıştır. Bu anlamda Owen’ın New Lanark deneyimi işçi merkezli kooperatif toplumu yaratma adına ilk somut pratiklerden biri olurken (Birchall, 1997: 4), 1844’te İngiltere’de kurulan Rochdale Equitable Pioneers Society (Rochdale Haksever Öncüleri Kooperatifi) modern kooperatif hareketinin ilk başarılı örneği olarak kabul edilir (Köne, 2023). Dolayısıyla dünya kooperatifçilik tarihi oldukça köklüdür fakat bu çalışmanın öncelikli amacı gereği bu bölümde sadece 21. yüzyılım başlarından itibaren yükselişe geçen yeni kooperatif dalgasından bahsedilecektir.

Yeni kooperatiflere dair kavramsal çalışmaların sayısı her geçen gün artmaktadır (örn. Curl, 2010; Raffaelli, 2021; Vieta, 2010, 2014). Marcelo Vieta, bu anlamda, yeni kooperatif dalgasının ilk kapsamlı kavramsallaştırma çalışmasını yapanlardan birisidir. Vieta (2010) kooperatifçilik hareketinin 20. yüzyılda bir taraftan merkezi olarak planlanmış ekonomilerin bir taraftan da kapitalist üretim, dağıtım ve tüketim ilişkilerinin kontrolü ve etkisi altında kaldığını düşünür. Ancak kooperatif hareketi dirençli çıkmıştır ve 21. yüzyılda yeni bir dinamizmle geri döner. Özellikle neoliberal kapitalist modelin başarısızlığı, ağırlıklı olarak tabandan gelen grupların başlattığı yeni

bir kooperatif dalgasına yol açmıştır. Vieta’ya (2010, 2014) göre, yeni kooperatifçilik dalgası sermaye merkezli pratiklerin karşısına yeniden dağıtımın daha adil yolları, başkalarıyla ve doğayla ilişki kurmanın daha etik halleri olarak çıkmıştır. Yeni kooperatifler böylece klasik kooperatifçilik tanımını aşarak sorumluluk alanlarını genişletmiş, sadece kendi üyelerinin çıkarlarını değil, içinde buldukları toplumun ve çevrenin ihtiyaçlarını da gözetir hale gelmiştir. İçsel dengeler bağlamından da bakıldığında yeni kooperatiflerin, daha geleneksel kooperatiflerle karşılaştırıldıklarında, yatay yönetim süreçlerine ve katılımcı karar alma mekanizmalarına daha çok sahip çıktıkları görülür.

Yeni kooperatifçilik akımının ortaya çıkış dinamikleri farklı bölgelerde benzerlikler gösterse de yine o bölgelerin kendi iç dengelerinden etkilenerek şekillenmektedir. Dolayısıyla yeni kooperatiflere dair kavramsal çalışmaların çeşitlenmesi, bu hareketin olanak ve sınırlılıklarını görmek açısından önemlidir. Örneğin, Christy Petropoulou (2013), Yunanistan dayanışma ekonomisine ilişkin çalışmaları aracılığıyla kooperatifler ve kolektifler üzerine bazı kriterler belirlemiştir. Bu kriterler genel olarak siyasi partilerden ve faşist örgütlerden özerkliği, çeşitli ekonomik sponsorlardan bağımsızlığı, kapsayıcılığı, farklı olanı arzulamak ve bu farklı dünyayı yaratmak için ilişkiler ve dayanışma ağları kurmayı, kentsel mekânı sosyal olarak değiştirmeyi vurgulamaktadır (Petropoulou, 2013: 74-75). Bu bakımdan Petropoulou, siyasi ve ekonomik bağımsızlığa, “kendinden olmayanı” da içeri katabilecek kapsayıcı pratiklerin önemine, farklı bir dünya yaratma arzusuna öncelik verecek şekilde yeni kooperatifler ve kolektifler gerçeğine dikkat çekmiştir.

Benzer bir şekilde Paola Raffaelli (2021), 2001’de Arjantin’deki sosyoekonomik kriz sırasında geniş ölçüde yeniden canlanan kooperatif hareketine odaklanır. Raffaelli çalışmasında, işçilerin kooperatifler aracılığıyla üretimleri üzerinde yeniden kontrol sahibi olmalarını ve üretimi yeniden şekillendirerek toplumu dönüştürme potansiyellerini konu almıştır. ABD’deki yeni kooperatif hareketine dayanarak çerçevesini çizen John Curl (2010) ise yeni kooperatiflerin işyerlerini demokratikleştirme misyonuna geri döndüklerini vurgular. Curl için kooperatiflerin istihdam sağlamadaki rolü önemlidir. Bununla birlikte, yeni kooperatiflerin istihdam sağlayıcı rolünün ötesinde, yerel ölçekte başlayıp, dayanışma ağlarıyla uluslararası bir karakter kazandığına, bu anlamda işçi hareketleriyle de yakın ittifak kurmayı başardıklarına dikkat çekmiştir. Yeni kooperatiflerin aynı zamanda hükümetleri etkileme gücü de artmıştır. Kooperatifler kendi gelişimleri için uygun politika ortamının yaratılması adına devlet desteğini giderek daha çok alırlar.

Yeni kooperatiflerin sahip oldukları dinamikler üzerine önemli bir çerçeve ortaya çıkmaktadır. Ancak daha önce belirtildiği gibi bu dinamikler yerel olarak farklılık gösterebilir. Geleneksel denilebilecek kooperatifler bir kenara konulduğunda, Türkiye'de de 2000'li yıllardan itibaren dünyadaki yeni dalgayla paralel gelişmelerin yaşandığı görülür. Örneğin Türkiye'deki kadın kooperatifleri sayısı 2000'li yılların başlarından itibaren önemli ölçüde artmıştır (Duguid vd., 2015). 2009 yılında 93 olarak bildirilen kadın kooperatifi sayısı 2022 yılı itibarıyla 870'e çıkmıştır (Karakuş, 2022: 105-106). Kadın kooperatifleri her ne kadar daha çok "kadın işi" olarak kabul edilen geleneksel alanlarda yoğunlaşıyorlar da Değirmenci'nin de belirttiği gibi bu durum toplumlarda süregelen cinsiyetçi iş bölümü nedeniyle kadınların refleks olarak ilk uzmanlaştıkları alanlara yönelmesi olarak görülebilir (Değirmenci, 2023). Fakat yönelinen alanın eşitlikçi, dayanışmacı ve yatay örgütlenmeyi destekleyen doğası, kadınların sosyal ve ekonomik koşullarını iyileştirme ve cinsiyetçi iş bölümüne dayalı ilişkileri dönüştürme potansiyeli barındırmaktadır.

Bununla birlikte, 2000'li yıllardan itibaren üretim, işleme ve dağıtım olmak üzere üretimin tüm süreçlerine hâkim başarılı tarımsal kooperatiflerden de bahsetmek mümkündür (Şahin, 2018). Örneğin Hopa Çay Kooperatifi ve TİRE Süt Ürünleri Kooperatifi gibi eski fakat 2000'lerden itibaren piyasaya olan bağımlılıklarını azaltmak üzere yeni stratejiler ortaya koyan kooperatifler (Şahin ve Hacısalihoğlu, 2018), kooperatifçilik anlamında yaşanan hareketliliğin olumlu örnekleridir. Bununla birlikte, 2017 yılında kurulan Ovacık Tarımsal Kalkınma Kooperatifi, doğayı önemseyen, kâr odaklı düşünmeyen ve aracısız üretim yolunu seçmiş bir kooperatif olarak dayanışma ekonomisi için güzel bir örnek olmuştur (Birartibir, 2019). Bu dönem yeni kurulan kooperatif sayılarında da önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Sosyal Ekonomi'nin 2010 ve 2021 yılları arası döneme dair kurulan ve kapanan kooperatif istatistiklerine yer verdiği kısa yazısında, 2018 yılından itibaren ilk defa kurulan kooperatif sayısının kapanan kooperatif sayısının üstüne çıktığı vurgulanmıştır. 2021'in ilk altı ayında kurulan kooperatif sayısı 723 iken kapanan ve tasfiye halinde olan kooperatif sayısı 307'dir. Bu da kooperatif sektöründe bir canlanmaya işaret etmektedir (Sosyal Ekonomi, 2021).

Ayrıca, 2000'lerde dünya yeni kooperatif dalgasıyla uyumlu olarak ortaya çıkmış kentsel kooperatiflerden de bahsetmek mümkündür. 2016 yılında resmi olarak İstanbul'da açılan Kadıköy Kooperatifi bunun güzel örneklerinden biridir. Üreticilerle aracısız birliktelikler kurma, kolektif çalışma ve paylaşım, ekolojik ve adil toplumsal ilişkiler ve toplumsal dayanışma temel ilkeleriyle yola çıkan kooperatif, gönüllülük esasına göre faaliyet sürdürmektedir. Herkesin eşit söz sahibi olduğu, yatay örgütlenme

şeklini benimseyen kooperatif üyeleri, yönetimde hiyerarşiyi ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Diğer yandan, Kadıköy Kooperatifi’nin fikri temellerinin Gezi direnişi sonrasında mahallelerde oluşan forum ve dayanışmalara dayanması (Birgün, 2021), Gezi’nin Türkiye’nin dayanışma ekonomisi ekosisteminin oluşumundaki önemini kanıtlar niteliktedir.

Yine Gezi direnişinin ardından ortaya çıkan İzmir mahalle forumları, dayanışma ekonomisi temelinde hem bir derneğin hem de bir kooperatifin doğmasına yol açmıştır. Bu organizasyonlar Harmandalı Derneği ve dernek çalışmaları sırasında 2018 yılında kurulmasına karar verilen Yeni Hayat Kooperatifi’dir. Ticari faaliyetlerden elde ettikleri gelirin tamamını toplumsal fayda için kullanmayı hedefleyen kooperatif, kendilerini ve çevrelerini üretim ve tüketim ilişkileriyle birlikte dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Kooperatif, kültür-sanat, kadın emeği ve emek kumbarası olmak üzere üç ayrı kumbaraya sahiptir. Kooperatiften elde edilen gelir belirli oranlarda bu kumbaralara aktarılmaktadır. Kadın emeği ve emek kumbarası henüz çok aktif olmasa da kooperatif, kültür-sanat alanında önemli faaliyetler yürütmektedir. Bununla birlikte, derneğin sahip olduğu meclisler aracılığıyla kolektif karar alma süreçleri ve “özgüç” ve “özyönetimle” hayatı dönüştürme arzusu (Birartibir, 2021), geleneksel dernekçilik anlayışından farklılaştığını göstermektedir. Bu durum, daha önce bahsedildiği gibi, dayanışma ekonomisinin sadece özel ve devlet sektörünü değil, üçüncü sektörü de dönüştürme ilkesiyle uyumludur.

Albatros Bilişim Kooperatifi, diğer dikkate değer yeni kooperatif örneğidir. 2022 yılında resmi olarak kurulan kooperatif, ilk genel kurulunu 2023 Mayıs ayında gerçekleştirmiştir. Albatros Bilişim Kooperatifi farklı uzmanlıklardan üyelere sahiptir ve bu kişileri kooperatif çatısı altında bir araya getiren nedenlerin arasında işyerlerinde yaşadıkları sorunlar, güvencesiz çalışma, adil olmayan gelir paylaşımı ve performans baskısı yer alır (Giray, 2021). Kooperatif üyeleri zaman içinde sekiz temel kooperatifçilik ilkesini belirler: kooperatifçilik, dayanışma, kolektif işleyiş, yatay hiyerarşi, merkeziyetsizlik, adil gelir paylaşımı, konsensüs ve eşitlik (Albatros Bilişim Kooperatifi, t.y.). Bu özellikler Albatros Bilişim Kooperatifi’nin oluşumunu yeni dalga kooperatifçilik anlayışıyla uyumlu kılar. Nitekim kooperatif, kapitalizmin sorunlarına karşı tabandan yükselen ve daha adil üretim ve bölüşüm süreçlerini talep eden bir yaklaşımı temsil etmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye’de de dünyadaki benzer anlayışlarla paralel şekilde yükselen bir kooperatifçilik akımından bahsetmek mümkündür. Dayanışma ekonomisi ekosistemi içerisinde değerlendirilebilecek bu yeni akım, kapitalizmin krizlerine alternatif bir cevap olarak doğmuştur. Yeni kooperatifçilik akımı sadece üyelerinin yaşam koşullarını iyileştirme ya da güvence altına alma amacı taşımamakta, aynı zamanda daha geniş bir toplumsal dönüşümü hedeflemektedir. Bu hedefe ulaşmak içinse tepeden

inmecı bir yaklaşım yerine, tabandan yükselen, özyönetime dayalı pratikler benimsenmektedir. Ancak daha önce belirtildiği gibi, kooperatiflerin tarihsel gelişimi, buldukları coğrafyanın sosyal, kültürel ve ekonomik dinamiklerinden etkilenmekte ve kooperatifler kendilerine özgü “başa çıkma” yöntemleri geliştirmektedir. Bu nedenle, kooperatiflerin ve dayanışma ekonomisi pratiklerinin birbirlerinden öğreneceği ve farklılıklarıyla dayanışma ekonomisi kültürünü zenginleştirecekleri ortamların ve dayanışma ağlarının yaratılması önemlidir. Bu şekilde, dayanışma ekonomisi hareketi daha da büyüyerek, daha adil, eşitlikçi, katılımcı ve güçlü bir alternatif olarak kapitalizmin karşısına çıkabilecektir.

Sonuç

1990’lardan itibaren Güney Amerika, İspanya ve Fransa gibi bölgelerde olgunlaşmaya başlayan dayanışma ekonomisi fikri, günümüzde dünya genelinde giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Dayanışma ekonomisine dair farklı yaklaşımlar olmakla birlikte, bu fikrin doğuş dinamiklerine bakıldığında, kapitalizmin krizlerine karşı bir cevap olarak ortaya çıktığı ve kapitalizmi işlevsizleştirerek dönüştürmeyi amaçladığı görülür. Bu nedenle, dayanışma ekonomisi pratiklerinin yaygınlaştırılması, bu pratiklerin dayanışma ağlarıyla birbirlerine bağlanması ve dayanışma ekonomisi ekosistemlerinin oluşturulması son derece önemlidir.

Günümüz anlamında dayanışma ekonomisi fikri ve deneyimlerinin Türkiye’ye dünyadaki öncü hareketlere nazaran geç geldiği söylenebilir. Bunun sebepleri arasında Türkiye’de aşağıdan yukarıya örgütlenen dayanışma geleneklerinin görece zayıf olması fakat akrabalık, hemşerilik ve tarikatlar gibi hiyerarşik ilişkilerin sürdürüldüğü ve sistemsel sorunların sorgulanmadığı geleneksel dayanışma biçimlerinin ise güçlü olması yer alabilir. Ayrıca dayanışma ekonomisinin en güçlü aktörlerinden biri olan kooperatifler Türkiye’de tabandan yükselmemiş, devlet adamları öncülüğünde oluşturulmuştur. Kooperatiflerin bağımsız gelişimini destekleyecek düzenlemeler ise tarihsel süreçte yetersiz kalmıştır.

Bununla birlikte, çalışmada genişçe yer verildiği üzere, Türkiye’de de 2000’li yıllardan itibaren dünya dayanışma ekonomisi hareketine eklenilebilecek örnekler ortaya çıkmaya başlamıştır. Müşterek alanların korunmasına yönelik yükselen muhalif hareketler, sayıca artan kadın kooperatifleri, alternatif tarımsal kalkınma kooperatifleri, Gezi direnişinin ardından ortaya çıkan özyönetim ve katılımcı yönetim gibi pratikleri benimsemiş mahalle dayanışma ağları ve yine bu ağlardan doğan yeni nesil kooperatifler, dayanışma ekonomisi ekosistemi içine dahil edilebilecek örneklerden bazılarıdır. Bununla birlikte, dayanışma ekonomilerine dair

kavramsallaştırma çalışmaları dünya genelinde halen devam etmekte, yeni yeni ortaya çıkan ekonomik pratiklerse bu alanı canlı ve dinamik tutmaktadır.

Bu anlamda gerek dünyadaki gerekse Türkiye’deki tekil örnekler üzerinden hareketin başarısı ve başarısızlığına dair yorumlar yapmak için henüz çok erken. Üstelik çalışmada vurgulandığı gibi, dayanışma ekonomisi fikri “büyük sorulara” “büyük cevaplar” aramak amacıyla doğmamıştır. Bu hareketin akıbetinin nereye varacağını süreç içerisinde kolektif deneyimler belirleyecektir. Dolayısıyla farklı mücadele yöntemleri, potansiyel ve sınırlılıkları olan farklı dayanışma ekonomisi biçimlerinin, dayanışmanın yükselişini ve kalıcılığını engelleyen faktörleri kendi içinde sıkça tartışması ve dayanışma ağları aracılığıyla paylaşması önemlidir.

Nitekim, çalışmada da üstünde durulduğu gibi, dünyadaki örnekler incelendiğinde, dayanışma ekonomisi pratiklerinin kendi aralarında kurduğu daha geniş dayanışma ağları ile kendi ekosistemlerini oluşturmayı ve güçlendirmeyi amaçladıkları göze çarpar. Bu ağlar, dayanışma ekonomisi deneyimlerinin birbirlerini ekonomik ve sosyal olarak desteklediği, kapitalist piyasa sistemi içinde varlıklarını sürdürebilmeyi ve ona alternatif üretmeyi hedefledikleri önemli mekanizmalardır. Ancak Türkiye’de dayanışma ekonomisi uygulamaları oldukça yeni ve bu pratikleri ortak bir zeminde birleştirecek daha geniş dayanışma ekonomisi ağları yaygın bir uygulama değildir. Bu nedenle, bu pratiklerin deneyimlerini paylaşacakları, eleştirel süreçleri işletecekleri, ekonomik ve sosyal destek alacakları dayanışma ekonomisi ağlarının olasılıkları üzerine düşünmek ilk adımlardan biri olabilir.

Sonuç olarak, dayanışma ekonomisi ve yeni kooperatifçilik hareketi, insanların güçlerini birleştirerek daha adil, eşitlikçi, kolektif ve sürdürülebilir bir gelecek oluşturma amacıyla umut veren bir alternatif olmaktadır. Bu hareketi desteklemek, kooperatifler arası iş birliğini artırmak ve dayanışma ekonomisi kültürünün yaygınlaşmasını sağlamak, toplumsal değişim ve dönüşüm için önemli bir potansiyel taşımaktadır.

Kaynakça

- Albatros Bilişim Kooperatifi, (t.y.), “Manifestomuz”, <https://albatros.coop/manifesto/>
- Akçay, Ümit (2019), “Türkiye’de Neoliberal Popülizm, Otoriterleşme ve Kriz”, *Toplum ve Bilim* (147), s. 46-70.
- Aykaç, Aslıhan (2018), *Dayanışma Ekonomileri- Üretim ve Bölüşüme Alternatif Yaklaşımlar*, (İstanbul: Metis Yayınları).

- Aykaç, Aslıhan (2020), “Aslıhan Aykaç’la "Dayanışma Ekonomileri" Üzerine- II Sistemde Gedik, Zihinlerde Dönüşüm”, Söyleşiyi yapan Tuba Cameli, <https://birartibir.org/sistemde-gedik-zihinlerde-donusum/> (13.01.2020)
- Aykaç, Aslıhan (2021), “Çiğdem Boz, Aslıhan Aykaç ile Dayanışma Ekonomileri Üzerine Konuştu”, Söyleşiyi yapan Çiğdem Boz, <https://gorus21.com/cigdem-boz-aslihan-aykac-ile-dayanisma-ekonomileri-uzerine-konustu/> (07.02.2021)
- Bedirhanoğlu, Pınar (2009), “Türkiye’de Neoliberal Otoriter Devletin AKP’li Yüzü”, İlhan Uzgel ve Bülent Duru (der.), AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu, (Phoenix Yayınevi): 39-64.
- Bilgin, Necdet ve Saban Tanıyıcı (2008), “Türkiye’de Kooperatif ve Devlet İlişkilerinin Tarihi Gelişimi”, KMU İİBF Dergisi, (10)15, s. 136-159.
- Birchall, Johnston (1997), The International Co-operative Movement, (Manchester: Manchester University Press).
- Birartibir (2019), “Ovacık Tarımsal Kalkınma Kooperatif- 1 Su, tarla, tohum artık hepimizin”, Söyleşiyi yapan Ulus Atayurt ve Umur Kocagöz, <https://birartibir.org/su-tarla-tohum-artik-hepimizin/> (23.04.2019).
- Birartibir (2021), “Harmandalı Derneği ve Yeni Hayat Kooperatifi- Yeni Hayat Yeni Birey Tahayyülü”, Söyleşiyi yapan Dicle Dilan Salman ve Umur Kocagöz, <https://birartibir.org/yeni-hayat-yeni-birey-tahayyulu/> (11.01.2021)
- Birgün (2021), “Kadıköy Kooperatifi: Üreticilerle Aracısız Buluşuyoruz” <https://www.birgun.net/haber/kadikoy-kooperatifi-ureticilerle-aracisiz-bulusuyoruz-337716> (16.03.2021)
- Curl, John (2010), “The Cooperative Movement in Century 21.” Affinities: A Journal of Radical Theory, Culture, and Action, 4(1), pp. 12-29.
- Dash, Anup (2013), “Toward an Epistemological Foundation for Social and Solidarity Economy: Occasional paper 3- potential and limits of social and solidarity economy”, <https://doi.org/10.13140/2.1.3082.6882> (May 2013)
- Dash, Anup (2015), “An Epistemological Reflection on Social and Solidarity Economy”, Forum for Social Economics, 45(1), s. 1-27.
- Değirmenci, Selma (2023), “Örgütlenme Modeli Olarak Kadın Kooperatifleri: Patriyarkal Kapitalizmde Başarı Kriterlerinin Eleştirisi”, Fe Dergisi, (15)1, s. 210-230
- Duguid, Fiona, Gökçen Durutas ve Michael Wodzicki (2015), Türkiye’de Kadın Kooperatiflerinin Mevcut Durumu, The World Bank.
- Gardin, Laurent (2014), “Solidarity-based initiatives: field realities and analysis,” Defourny, Jacques, Lars Hulgård ve Victor Pestoff (Der.), Social

- Enterprise and the Third Sector: Changing European Landscapes in a Comparative Perspective,(London: Routledge): S. 114-129
- Germen, M. (2015). “Istanbul Gezi Park Resistance Movement as Public Engagement in the Making of Place”, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 184, s. 13-21. <https://doi.org/10.1016/J.SBSPRO.2015.05.048>.
- Giray, Ahmet (2021), “Olur mu Olur: Albatros Bilişim Kooperatifi Girişimi”, Yıldırım, Uygur. D. ve F. Serkan Öngel (Der.), *Şirketlerden Kooperatiflere Rekabetten Dayanışmaya- Tartışmalar Deneyimler*, (Istanbul: Notabene): 25-47
- Grassroots Economic Organizing (t.y.), <https://geo.coop/people/luis-razeto-migliaro>
- Hacısalıhoğlu, Elif ve Çağatay Edgücan Şahin (2018), “Looking Closer to the New Cooperativism: Practices of Agricultural and Consumer Cooperatives in Turkey”, *Labor Economics & Industrial Relations*, (22), s. 75-87.
- Hart, Keith, Jean-Louis Laville and Antonio David Cattani (2010), *The Human Economy*, (New Jersey: Wiley)
- Hulgård, Lars ve L.L. Andersen (2016), “Social Entrepreneurship: Demolition of the Welfare State or an Arena for Solidarity? L. L. Andersen, M. Gawell ve R. Spear (Der.), *Social Entrepreneurship and Social Enterprises: Nordic perspectives*, London: Routledge, s. 22-40.
- ICA (t.y.), “The Rochdale Pioneers”, <https://www.ica.coop/en/rochdale-pioneers>
- Karakuş, Gülden (2022), “Kadın Kooperatifçiliği ve Türkiye’de Kadın Kooperatifleri’ne Genel Bakış”, Selçuk, Hasan (Der.), *(Ekonomi, Finans, İşletme ve Pazarlama Alanında Akademik Çalışmalar – I):99-113*
- Köne, Aylin Çiğdem (2023), “Kooperatif Hareketinin Tarihi”, <https://sosyalekonomi.org/kooperatif-hareketinin-tarihi/> (28/06/2023)
- Kutlu, Denizcan (2021), “Social Assistance as a Non-Wage Income for the Poor in Turkey: Work and Subsistence Patterns of Social Assistance Recipient Households”, Çağatay Edgücan Şahin ve Mehmet Erman Erol (Der.), *The Condition of the Working Class in Turkey: Labour under Neoliberal Authoritarianism*, London: Pluto Press): 155-177.
- Laville, Jean-Louis (2010), “The Solidarity Economy an International Movement”, *RCCS Anual Review*, 2/2010.
- Laville, Jean-Louis ve Anne Salmon (2015), *Rethinking the Relationship Between Governance and Democracy: The Theoretical Framework of the Solidarity Economy*, (UK: Routledge)
- Migliaro, Luis Razeto (2019), “Solidarity Economy Roads”, <https://geo.coop/story/solidarity-economy-roads-chapter-1> (14.01.2019)

- Miller, Ethan (2010), *Solidarity Economy: Key Concepts and Issues*. Kawano, Emily and Tom Masterson and Jonathan Teller-Ellsberg (eds). *Solidarity Economy I: Building Alternatives for People and Planet*. (Amherst, MA: Center for Popular Economics).
- Ould Ahmed, Pepita (2015), “What Does ‘Solidarity Economy’ Mean? Contours and Feasibility of a Theoretical and Political Project”, *Business Ethics, the Environment & Responsibility*, 24(4), s. 425-435
- Özden Fırat, Begüm (2018), “Park, Mera, Sinema: Müşterekleri Mülkiyetle Birlikte Düşünmek”, *Felsefelogos*, 68(1).
- Özden Fırat, Begüm (2022), “Kriz, Pandemi ve Mahalle Dayanışma Ağları”, <https://birarlibir.org/cuvallayan-dayanismalar/> (22.03.2022).
- Pestoff, Victor Alexis ve Lars Hulgård (2016), “Participatory Governance in Social Enterprise”, *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 27(4), s. 1742–1759.
- Petropoulou, Christy (2013), ““Alternative Networks of Collectivities” and “Solidarity-Cooperative Economy” in Greek Cities: Exploring their theoretical origins”, *Journal of Regional Socio-Economic Issues*, 3 (2), s.61-86.
- Poirier, Yvon (2014), “Social Solidarity Economy and Related Concepts- Origins and Definitions: An International Perspective”, https://www.socioeco.org/bdf_fiche-document-3293_en.html (Temmuz 2014).
- Polanyi, Karl (2000), *Büyük Dönüşüm*, (Çev. Ayşe Buğra), (İstanbul: İletişim Yayıncılık)
- Raffaelli, Paola (2021), “Performances of Solidarity Worker Cooperatives: Evidences from Argentina”, Paper presented at the International Cooperative Alliance Cooperative Research Conference, Seoul, Korea, Republic of. <https://portal.research.lu.se/en/publications/performances-of-solidarity-worker-cooperatives-evidences-from-arg>
- RIPESS (t.y.), “What is Social Solidarity Economy”, <https://www.ripest.org/quest-ce-que-less-2/?lang=en>
- RIPESS (2015), “Global Vision for a Social Solidarity Economy: Convergences and Differences in Concepts, Definitions and Frameworks”, [RIPESS Vision-Global EN.pdf](https://www.ripest.org/quest-ce-que-less-2/?lang=en), (Şubat 2015)
- Sosyal Ekonomi (2021), *Kurulan ve Kapanan Kooperatif İstatistikleri*”, <https://sosyalekonomi.org/kurulan-ve-kapanan-kooperatif-istatistikleri/>

- Şahin, Çağatay Edgücan (2018), “Türk Tarımında Kooperatif Alternatifini Yeniden Düşünmek”, Politik Ekonomik Kuram Sosyal Bilimler Dergisi, 2(2), s. 60-76.
- UN (2011), “2012- International Year of Cooperatives”, <https://www.un.org/en/events/coopsyear/>
- UNTFSSSE (2023), “Encyclopedia of the Social and Solidarity Economy”, Yi, Ilcheong (Der.), (Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing)
- Utting, Peter (2023), “Encyclopedia of the Social and Solidarity Economy”, Yi, Ilcheong (Der.), (Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing): s. 19-27.
- Utting, Peter (2015), Social and Solidarity Economy: Beyond the Fringe, (London: Zed Books: UNRISD). p. 341-371.
- Vieta, Marcelo (2010), “The New Cooperativism”, Affinities: A Journal of Radical Theory, Culture, and Action, 4 (1), s. 1-11.
- Vieta, Marcelo (2014), “The Stream of Self-determination and Autogestión: Prefiguring alternative economic realities”, ephemera: theory & politics in organization, 14(4), s. 781-809.